

Ганна Костенко

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ВІДНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ «НАЦІОНАЛЬНОГО» (ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ КЛІФОРДА ГІРЦА)

Концепт нація є наразі надзвичайно запитуваним, але цікавість до нього має подвійний прояв – з одного боку, суспільна актуальність схиляє дослідника приділити увагу феномену, з другого – ми маємо вульгаризацію концепту, його певну заяложеність у соціальному просторі.

Історію феномену зазвичай починають вести із початку XIX сторіччя, так званої «весни народів», коли біблійний наратив самоусвідомлення людини змінюється історичним підходом до розуміння себе у всесвіті. Людина починає відрефлексовувати момент буття не тільки як дар Творця, а і як певну плинність, щось, що було в попередників і буде в нащадків. Природним у такій ситуації є замислитися над ідентифікацією предків та нащадків – ті, що весь час жили в цьому домі, ті, що завжди святкують Різдво, ті, що розуміють одне одного завдяки спільній мові. Водночас, внаслідок впливу Реформації, відбувається зміна і суто релігійного світовідчуття – універсальність католицизму змінюється індивідуальністю постреформаційних релігійних спільнот, тотальність латини змінюється перекладами Святого писання на національні мови, що уможливило розуміння себе як християнина в конкретній спільноті, які значно пізніше Бенедикт Андерсон назве «уявними», маючи на увазі саме феномен нації. Концепт нації ще не усвідомлювали як такий, але криза попередніх спільних формацій, таких як релігійна спільнота та династична держава, вже наявна. Впродовж XIX століття ця криза набирала обертів аж до того, що на початку XX принцип організації державотворення на основі імперських династій остаточно змінився принципом національних держав, причому «націю» вже розглядали в цих випадках і в етнічному, і в політичному розумінні. Логічним продовженням цього дискурсу були антиколоніальні рухи другої половини XX століття, які призвели до появи сучасної політичної мапи світу.

Але перед цим концепт нації був суттєво скомпрометований у світовій спільноті, оскільки його актуалізувала унікальна ідеологічна формація, що змогла під одним дахом об'єднати крайні ліві та крайні праві погляди в намаганні створити універсальну ідеологію, та в реальній площині зреалізувалася як справжнє осучаснене людожерство. Йдеться про націонал-соціалізм. Радянська риторика вдало зредукувала другу, найбільш близьку їй ідеологічну доміную в назві німецького провідного руху 30-х років XX століття, скоротивши назву до малоінформативного «нацизм». Вочевидь, це зумисно було зроблено з метою затушувати і витерти із суспільної пам'яті і спільні свята і зустрічі голів двох тоталітарних держав, і кульмінацію їх спільної світової політики – Мюнхенську змову та плани розділити світ навпіл. Відома яскраво ілюстративна цитата Молотова кінця 1930-х років, надрукована в газеті «Правда» з приводу перемоги гітлерівської партії: «Ми б хотіли, щоби у Германії народилась дитина з червоним волоссям, а вона народилася з коричневим», тобто близькість режимів було підкреслено відразу після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів. Звичайно, після початку радянсько-німецького етапу Другої світової війни ліві соціалістичні устремління гітлерівської партії було швидко забуто, а підкреслено мотив національного, на який і лягла після Ялтинської угоди в суспільній свідомості вся провина за вдіяний Голокост та мільйони неєврейських жертв. При чому, чи то з поваги до переможця – Союзу саме соціалістичних республік, чи то із співчуття до жертв етнічного геноциду, яким визнано Голокост, з уваги дослідників та сучасників губилася не тільки лівацька складова переможеної ідеології (натомість підкреслювався перший корінь нац-), а й серцевина безжального режиму, а саме тоталітаризм. Концепція національного влилася в ніцшеанське розуміння людського створіння як Надлюдини, у якої за правом народження є надправа. Німецька ідеологія 1930-х рр. надала ці надправа власній етнічній нації, як компенсацію після приниження версальського миру та задля притушення відчуття другорядності. Але стало б це національне звирячим, якби не тоталітарна влада, що була в Гітлера?

Стала б нова німецька ідеологія світовим жахіттям, якби не позанаціональні ознаки тоталітаризму: культ Вождя, агресивна зовнішня політика, урізання прав і свобод громадян у внутрішній політиці, мобілізаційна політика господарювання, жорстка вертикаль влади? І чи не стільки ж (або навіть більше) жертв, як і в гітлерівських «нацистських» концтаборах, було і в позірному інтернаціональному Гулазі? Всі ці питання незручно ставити після Другої світової війни, адресуючись до одного з переможців, бо може виявитись, що один монстр перемиг такого ж іншого монстра, і, власне, жертвам їх обох майже все одно, чи були їх кати націоналістами чи інтернаціоналістами. Ба більше – коли доля євреїв при націонал-соціалізмі була вже зумовлена загальним ходом подій, у них був шанс врятувати себе, маючи свою національність на собі як клеймо офірної жертви. Виїхати, підробити документи тощо – власне, багато хто так і робив. Жертва

знала, що вона жертва, і могла щось робити з цією реальністю. У жертв радянського терору клейма не було, тому ніхто і ніяк не міг взнати, хто саме буде наступним копати собі розстрільну яму. Це окрема деморалізуюча та світоглядно інфернальна риса режиму – жертвою/донощиком/катом міг стати кожен. І ніхто не був захищений нічим – учорашній комісар сьогодні міг лягти в ту ж яму, що і його жертва. Тобто в ситуації з націонал-соціалізмом фактор національного, виділивши певну спільноту як ворожу, звільняв, за умов формальної лояльності до режиму та інших умов, властивих воєнному часу, від небезпеки всі інші спільноти. Позірно «інтернаціональний» тоталітаризм сталінської доби такої переваги не давав. Спільнота не виділяла з себе офірного цапа, ним міг стати будь-хто. Дослідники ще мають вивчити вплив цього розкладаючого страху на свідомість тих часів.

Але, оскільки масштаб терору часів Гулагу не був представлений на час повоєнного періоду в міжнародному інформаційному просторі, на відміну від масштабу жертв Голокосту, концепт національного лишився таврованим як такий, що призводить до катастрофи. І саме наслідки такого стану справ згадує Кліффорд Гірц на початку своєї праці «Користь розмаїття». Він іронізує з очікувань від доповіді К. Леві-Строса чиновників відомої гуманітарної міжнародної організації (ЮНЕСКО). Несподівано для всіх цей дослідник починає говорити про дискредитованість концепту національного і зауважує, що не треба будь-який прояв етноцентризму вважати расизмом. При цьому обидва дослідники, що характерно, все одно уникають того стигматизованого кореню нац- – настільки у 1970–1980-ті роки ще сильне відлуння інформаційної хмари Другої світової війни. Але і Леві-Строс, і Гірц описують та намагаються реабілітувати в очах наукової спільноти саме концепт національного: «Немає нічого поганого в тому, щоби мати певний спосіб життя чи відповідний спосіб мислення вище усіх інших або відчувати себе мало прихильним до інших цінностей» [с. 169–170]. Коли читаєш цей рядок, мимоволі хочеться спитати, навіщо відомому антропологу висновки від Капітана Очевидність, але ж, судячи з усього, зокрема зіставлення співробітників ЮНЕСКО, ця думка була досить революційною на той час.

Далі, спираючись на Леві-Строса, Кліффорд Гірц розгортає зміст його думки, ніби пробує на смак легітимність національного. Етноцентризм не є шкідливим, він навіть корисний, якщо не виходить за певні межі. Прихильність певній системі цінностей неминуче робить людину несприятливою щодо інших цінностей, але в цьому немає нічого поганого. Такий стан речей не дає нікому права пригнічувати або знищувати неприйнятні цінності або людей, що їх сповідують. До того ж, Гірц додає, що людство не може повністю звільнитися від етноцентризму, така спроба мала б негативні наслідки: «звільнення» спричинило б створення умов, за яких культури змішувалися б до такої міри, що це приводило б не тільки до втрати можливості взаємозбагачення, але й до втрати сенсу існування культур загалом. Людство має усвідомити, що будь-яка істинна творчість передбачає певний рівень глухоти до інших цінностей, навіть опір ним, аж до заперечення їх усіх разом взятих. Занадто тісна комунікація, тим більше майже повне злиття з якоюсь іншою культурою, ухвалює смертний вирок творчим потенціям. Обмін інформацією має зберігатися на рівні взаємного стимулювання партнерів, але одночасно не порушувати необхідної мінімальної дистанції між культурами, що загрожує повним нівелюванням та знищенням наявних відмінностей» [1, с. 170–171].

Як ввижається, саме приниження та/або маніпулювання фактором національного в процесі державотворення призвело і до наймасштабніших військових конфліктів другої половини ХХ століття, починаючи з югославських воєн через грузино-російські зіткнення аж до сучасної україно-російської війни.

Глобалізований світ міжнародних корпорацій упродовж часу, що минув із 1980-х рр., часів публікації Кліфорда Гірца своїх тез та хвилі інших досліджень національного, неодноразово намагався знову посунути концепт національного на маргінес соціальних та ідейно-філософських рухів. Але загальний реванш правих популістів на виборах останнього року у країнах старої Європи ясно вказує нам, що політика мультикультуралізму як чергове намагання зневаження концепту національного вичерпалась як актуальний тренд. Марксизм, лібералізм, фрейдизм, постмодерністичні течії загалом – здається, що жодна із парадигм, що намагалися опанувати світ без урахування національного-як-вагомого, врешті-решт не змогла витримати випробування часом та дійсністю. Позараціональна любов до свого-рідного виникала незрозуміло звідки та руйнувала стрункі теорії. Можливо, фактор національного стане тією самою соломинкою, що зломить спину всім волам – попереднім парадигмам розвитку світу, та призведе до появи нової, більш цілісної та всеосяжної ідейно-філософської концепції.

Література:

1. Гірц К. Польза разнообразия / К. Гирц // THESIS : Теория и история экономических и социальных институтов и систем : Мир человека. – Осень 1993. – Т. 1. – Вып. 3. – С. 168–184.